

Үчүнчусу, күя Ф.Көчөрлини кечмиш губернатор Өмірхан Хоjsи әлө вермишдір. Мұәліф Көчөрлинин һәјат жолдашы Бадисаба ханымын дилин-дән жаңыр: "Инди Бадисаба еши-дәндә ки, Қончә гијамының тәш-килатчыларындан бири дә Өмірхан Хоjsкиди, нараһаттылығы даһа да артды. "Қора ке-дән өзүнә жолдах ахтарар", - де-жә душунду. Шұбәсиз ки, Фири-дүн бейін адыны веरен дә о ол-мушуд. Тәләжә дүшән губернатор "гијамын душунән бейін Газахда отуруб, сиз исе мәні мүһакимә өдірінисін", - де жә олум аяғын-да да Фиридүн бәждән һаяғ алмышды".

Ф.Кечәрлинин истиңтаг материалларында бу мәсөлә ё маңасында бәдә бир гәдәр Фәргәлидир. Һәмин сөнәдләрдән айдан олур ки, күа Азәрбайҹан Демократик Республикасы дөврүндә Ф.Кечәрли Әмирхан Хојски ила әлбір олмуш вә әһалини инчимтишләр. Башга бир мүһүм өңәт ондан ибарәттир ки, Қанчә усјаны заманау Әмирхан Хојски һәбс едилмашишдир. Т.Бағыров «Қанчә - гијаммы, усјанмы» адлы мәғаләсінде жазып: «Шәһәрә һүчүм (Қанчә шәһәри нәзәрәдә тутулуп - 4.Г.) 29-у сәһәр saat 7-јә тә'јин олунмушду.

Үсјана рәһберлик едән кенерал Чавад бөј Шыхлыңың дә дәғүг мудафия системи гурмушду. Онун әтрафында топлашан, кечмиш чар ордусунда гуллуг өтмиш тәрчуболи кенерал вә затыләрдөн Әмирхан Хөжиски, Мирзә Казым Гачар, Әмир Казым Мирзә Гачар, Теймур бөј, Исафил бөј, Җаһанкүр бөј Казымбәјовларын һәр бири тәхмин олунан вә олумынай истигаматләрдө мудафия хәтләрини Мөһәммәндирмәкәл биливасите мудафиәне рәһберлик едирдиләр.

Көрүндүйү кими, Әмирхан Хојски мај айнын 29-да ھөл дөшүшүрдү вә тәхминөн 5-6 күн ондай өвөл ھәбс олунмуш Ф.Көчөрлини онун әлә вермәси фикри ھәгигатта уйған дејил. (Тааси-суф ки, Ә.Хојскинин сонрадан ھәбс олунуб-олунмамасы барабар дә биз бир сәнөд әлдә едә билмәдик).

Бәс Ф.Кечәрлә нәдә күнән-
ландырылырды? Газас Инглиаби
Комитәти тәрә芬дан 23 мај
1920-чи илдә Көнчә Фөвгәл'адә
Комитәсчин сәдри Нәмид Сул-
танова унванланмыш тәгдимата
әсасән тәдигачты-алимин һәбс
олунмасының әсас сәбәбләрini
ашагаидаки кими груплашды-
рас:

1. Халгын әлејінә чы-
хыш етмәкдә сүчландыры-
лырды. "Советлашмоя гәдерс,
бу шәхслөр (Мусават Парижасы-
ның сәдри Фиридуңбәй Көчәрли,
верки инспектору Паша бәй Вә-
килов, "голчомаг" Надир бәй
Дағқасәмәнли вә пристас Мәчи-
бәй Вәкилов назэрдә тутулур -

тифада едәрәк, һәр һансы алчаг адым даңында түрән вә һәр васитә иле халғы алдадырылар. Йүзләрле алдадылышын вә талан едилиш адам инди ИнгиләбИ Комитетин ончарече онунда дурур вә қо-
мак истәйир...

...Чеврилишә гәдәр онлар
нәр чүр тәдбиrlәрле партия
олдашларымызын ишини боғур-
дулар Бунларын тәһрики илә
пич бир әсас олмадан ахтарыш-
лар апарылыр вә онлары һәбс
едириләр Белә ки, юлдашлар-
дан Мұхтар Начыјев, Мәммәд
Нуриев вә башгалары бир неча
дәфә һәбс олнулублар. Ңемчинин
онлар юлдаш Мәммәд Косаје-
вин мәнзилиндә ахтарыш апа-
рылар, онун вә юлдаш Әли Ис-

арын истек ве арзуларындан, шашау тәрзиндөн узаг дүшөн ижалылары тәнгид едири: "Бизим мусөлмандарлыны нүчө-а во әхли-комалы өз көклөри өз ришиләрни мәнзүлесинде олан раийт тафасыны, әкинчи өз чүткүч гардашларыны унудуб, илмэрре онларын гейдине гал-азлар. Ве һәтта биз онлара ир нөв нифәт ве һәгарет козы лә бахыб, онлары хар ве залып турут. Ма жеңи-һәйтамыш ве сөәби-ејшү зиндакканаымыз олан ираат әһлино "гара раийт" ады риүб, онлардан озумузу қонар турут ве онлар иле үлфәт ве үллагат етмәй кәсри-шану шә-әфәт несаб едирик".

Көчәрли А.С.Пушкинин

әүллім кими 35 ил фасиласыз дәмдөт етмішәم, буна көр дә күн буржук нүйжеттің ола билес. Мәним атамын 60 десқаңдан артыг торғап саһәсі олшудур, һөмін торлагларды атап олумұндаң соңра эмимин, күн олумұндаң соңра исә әммін шагларының адына кеңирибадар. Артыг үч илдер ки, тәмән-тәмән оларға болу торлаглардыңдиліләрә вермишәм. Бу мақанә Айрым-Чаваншир газа-ының көндінде жерләпші. Мен вахт бу маликанадон бир гәзик дә олсун әлдә етмәмішом...

...Мұсават Партиясының
әлмесі Газаҳда хүсуси рол ој-
амырды вә онун үзвләринин
ая 20-дән соҳ дејилди. Газа-

ФИРДУСОВА КӨЧЕРЛІК

Ф.Кендеринин таршумеи-на-

Ф.Кечарлинин тәрчүмәй-па-
вә ве јарадычылық көстәрир
ки, о, неч вахт халгы алдатма-
мыш, эксина, онун тәрәггиси вә
маарифләнмәсі учын чалышы-
машыдир. Биз бурада онун халг-
аршысындаки хидмәтләринин
тамысыны садаламаг фикринде
дејилик, лакин онлардан бир не-
жесини хатырлатмаса вачиб би-
лирик. Белә ки, Ф.Кечәрли илк
дәфә олараг Шергин мә'нәви
сөрөтләрни топламыш ве бун-
тар асасында "Азәрбајҹан әдә-
бијаты" китабыны язмыш, он-
парча унудулмас Азәрбајҹан сә-
ноткары онун зәһнәти сајесинде
енидән халгач чатдырылышы-
дыр. О, халгын тәрәггиси нами-
на Азәрбајҹандан хејли узагда
перләшэн Гори Мүәллимләр Се-
минариясыны мин бир азијәтла
Газаха көтиришидир.

Нэлэ о, 1908-чи илдө тэрггэй гэзэлтэй васитэсил зиаильялтын халгта бир ёрдө олмаага нафырыр, онлара нэгиги жолун унванын көстэрэрэк язырыды: "Нече ки, табий нахушун нахушуугуна билмомши буна муаличэтмэз, набело да бизим интелигенцийамз... миллэтимизэ гарышмамыш, онунла мүаширэт вэ мумайлэт етмэмиш, онун нэфэс алдьбыг нава ило тонэффүс етмэмиш, онун шадлыгына вэ гэмийн шарийг олмамыш, онун чөхалэт мэризлэрини эз јерлэриндо билафасил таатгүж вэ точижээ етмэмиш вэ усули-тадаасинэ лазым олан дэргманлары исте'мал түлмамыш миллэте "Бий чадаа бизнесээр".

Ейни заманда Ф.Көчәрли рәсми тарихи миссияның олардың си-

имасында пәнгі шаирин ве-
нен вә міллат жолунда юралма-
дан мұбариәт апармасыны хусу-
ила вүргулајыр вә мұасирләри-
ңа мілләттің дәрд вә севинчине
шарқ олмағы арзалауырды:
...Негиги шаир дохи өз чамаа-
зының һөр гисим содасына xəh
сәда сузнак, нале вә фәрәжд
лусун вә xəh фәрәхәнкіз, баша-
шыят вә шадіаналыг сөси олсун,
әрәкірдің ейні өлі чаваб вере;
з сәсими мілләттін сәсими го-
луб, онун гејрат вә тәэссүб да-
шарыны һәрәкәтә кәтире;
ә'сирли қәламы илә оны ғәф-
фаидан дидиар еди, тәраги вә
наарапиғ сәмтінә чүр'ет вә чеса-
нет илә дә'вәт еда".

Ф.Кеччары 5 иүнда вердіе заңатында (әлеми бирчә дәфә заһат (ифадә) вермишдир-И.Г.) да халғдан узаг душмәдіни, бир мұлым кими жалызындарлыны маңылғаннесине чалышыдығыны көстөрірди: "Мәни мусаватты кими ھәб етимиш аер, мәним тәрәғимдән әналиәт аршы ھең бир тә'гіб олмамыштырып вә мән ھәмишә өз ихтииса-мұлымда мәшшүк олумшаш".
3 Тарзға по мұлук сабит

2. Торпаг вә мүлк салып кими иттиһам едилирди. "...Минләрә десятин 1,092 гектара бәрабәр јер ол (шусу) торпаглары олдуғуна бағылајраг, онлар әһәлидан бир нарча торпагы һәдә-горху илә үлмаға чалышырдылар... Өзүнүн жашағышыны күчле тә'мин көтөрдөн көндли полисин шаллағынында сызылдајыр вә қунаһызы јера һәбсханаларда әзаб

Ф.Кечарли Газах һарби Трибуналының бу ифтирасына әз изаянтында белә айдынлыг өткөрдиле: "Мән мұаллимам ва

зәрбајчаның бүтүн мүэллим
жөндиши менен жаңшырып. Ха-
шын едирәм ки, мәнә аид олан-
тын мә'лumatлары һәм Газах,
әм дә Бакы Мүэллимләр Итти-
лагындан топлајасының. Газах-
тан мәнним мүэллимлик вә ичти-
якын фәалийтүндагында ла-
зым олан бүтүн мә'лumatлары
ерә бүләрләр. Имзә Ф. Кечәр-
и. 5 июн 1920".

3. МИЛЛИ НИФА ГОРДА
ЭКДЕГ КУНАНГЛАНДЫРЫЛЫРЫ.
“Фиридуңбәй Қөчрелински заманлар кечимиш Газах кенесінде губернаторы Әмирхан Hojsинин шәхсіндә мәһкәм архапараг, онун үзәрине соғулмуш түгеддәр вәзиғінен - Газах Мұллимлар” Семинариясының әрбіржәисі вәзиғесінің жаданында орында, газа үзәрәз акенттеринің жаýырды вә онларын коңырау ила hər чур пул веркиләри бөрдірди, Газах гәзасының налисиси ермәніләре гарышының жаýырды, пул вә тогтушмалар күчнө Мұсават Партиясының деврилмиш һакимијеттің сарсылымзасыны мөһкәмдің әндирилмә жалышырыды. Белалчаг фәалиjеттін нәтижәсіндегі үилин апрел айының илк күндерінде һамыя мә’лум олан еркіннен-татар тогтушмасы башталерди. Тогтушмалар заманында әккиз татар қанди дағыбылдағыш, онларын өналыс үжарыдағы деңгелділік кими беүжү күтә илесінде Ингилаб Комитәсінин пәнчәрәк жаңында дајәннанлар... жұхарылғанда адлары әқілден шәхсләрдің өналыjе гарышы һоясызчасына өтәрдикләри алчаглығы көрсеткен ағын чөзайлар мәнхұм олунмаған ағын үшін үшінші ханшы едирилдө”.

О, 5 иүн 1920-чи илдә вери изаһында ез мөгөйинин ишмәдијин бир даһа гејдәрди: "Баш бервиши ерманилман тоггушмасында мөн тирак етмәмишем вә өзүмүн хансы бир буржуа идејала ма көр иширик етмәк фиктәдә дә олмашыма, чунки бу синфә мәнсуб дејиләм..." Көнчөләринг тарбиячиси, пекокка мүхлүмли олдуғум илдә, hech чүр имкан вере биләздим ки, гоншу милләтләр асында ган тәкулсүн. Мәнилләтләр арасында гырын төмөк вә ону кенишләндирдә күнәшләндырын иттиham-

лини халгla торпаг арасында сәдд бир инсафсыз вә имансыз нанкор адам кими иттиham етмак үеч инсафдан идими?

Гори Мұғаллимлар Семинариясында мұхталиф милләтләрин көн нұмағәндәләре ила биркә тәсіл алған, бутун жарадычылығы болу башері идеяларын әсл тәбliğаттыңна чөврілән Ф.Кечәрлени мисли нифаг салмагда құнаһландырымға, бир нөв ону шәрә салмаг киме вә нәй кәрек иди?

Бүтүн бунлара көрө бизим
нәсилләрә јалныз ачы-ачы тәэс-
суфләнмәк галыр.

Истинтаг материалындақы бир өткізу мүмкін болады.

Газах Ингилаб Комитэсінин
көндөрдің төгімдітің әсасла-
шан 20-чи дивизијаның 7 Н-ли
хусуси белгім жүргізілген. 1920-жылда
нің 1-майда мүстәнгигі 4 іюн
1920-чы ildə (төмөнкілдүр ки,
әрар мајын 4-дә чыхарылса да,
Ф.Кечерілдин изаят мај айы-
нын 5-дә алышындыры) ашағы-
дақы мазмұнда ғерар чыхар-
мышындыр.

Мән, 20-чи дивизијаның 7
N-ли хүсуси бөлмәсинин хүсуси
шөйбесинин һәрбы мүстәнтиги
бу күн Фиридунбәй Кәчәрлинс-
киниң экспингилабчы кимни итти-
хамнамәси үзрә ишине баҳараг
вә Газах Ингилаб Комитәсинин
она вердири хасияттәнмәни нә-
зара алараг бидирирем ки,

кын баш вермәсінә, Фәһлә ве
қандиларин күнаңсыз жерә га-
нынын төкулмәсінә сәбәп ола-
билар.

Гәрара алыныр: мүттә-
хим Көчәрлински күллә-
пансин.

һәрби мүстәнтиг: (ады
вә соjadы көстәрилмәјиб)
Тәсдиг едирам:

7 N-ли хүсуси бөлмөнин
рэиси Либерман.

Тәсдиг едирәм:
Фөвгәладә комиссар
Н. Султанов.

Азәрбајҹан әдәбијатының
елмәз сималарындан олан
Ф.Кечарли советләшмәнин илк
ајларында беләчә гәтлә-
јетирилмишdir.

Мараглыдыр ки, Фиридунбай Кечарлинин гәтле жетирдикен сонра онун елумы узун мұддат дәт кизләдилмиш, жардаңычылығына мұнасабеттесе 20-чи илләрін әуесінде вәләріндегі мусабет ол мушшудур. Қерүнүр, онда гәтле жетирнеләр нағызын олдуғаларны башақша дүшдүккләріндөн имказап бермішләр ки, 1925-1926-чы илләрдегі чилдлик "Азәрбајҹан" әдәбијатты тарихи материаллары" чап едилгисин. Нәдәнсөн сонрада да бир сохchlары кими онуда ады вә әсәрләре жасаг едилмиш, чиддесінде тәнгіндегі мә'руз галымшының Іанлы 1946-

чи илдө Мир Әзәллә мүәллими өзүнүн "Азәрбајчанда әдәб мәктәблөр" адны докторлык диссертасиясында бу бејнә алимин фәалийтәндөн бәһәттәмеш, Ф.Көчөрли јарадычылыгының објектив елми гијметтүү тини вермәэ чалышмышдыр. 50-чи илләрдөн соңра исо ону барәсингә елми мәгаләлөр монографијалар вә бәдиәттөрлөр жаýымышдыр. Иңчөөлүк рыгы ки, бундан соңра да ону барәсингә санбаллы әсарлар жаýлачаг вә о, мәнәви би мәнраб кимиз да лайгыл гијметтүү тини алачагдыр.

ФИРИДА НЕОЖАКЧАРЛЫ

НИҢӘ ӨЛДҮРҮЛМУШДУР?

Хан Хојскинин е'тибарлы шәхси олмушдур.

Ф.Көчәрли изаһатында билдирилди: "Хан Хојски илә мәним heç bir мұнасибетим олмамышыдыр, Хан Хојскинин е'тибарлы шәхси дә олмамышам. Кечишиң көнегал-губернатор Х.Хојскинин heç вахт ақенті дә олмамышам вә буны өзүм учун тағир сајырам. Өзүмүн шәхси ишләриме көрө heç вахт Х.Хојскијә мұрағиэт етмәмішам, әкәр мұрағиэт етмішемсә, о да әналинин heç հансы бир еңтијаачына көрә олуб вә бу мұрағиэтлари тәкъя јох, шәһәр бащысы иш бирниңде спидим".

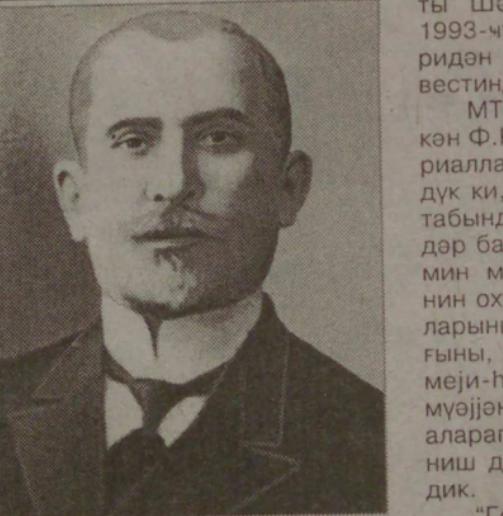
мұттағым Көчарлински өзүнүң нақиміjjетіндән вә бејік сәла-
хийжетларындан истифаде еда-
рек, зәһметкеш халга зоракы-
лыг көстөрмиш, Газахда Мұса-
ват Партиясының сәдри олар-
қан милләтчилик еңтираслары-
ны аловланырышы, нәтичәде
гоншу милләтлөр арасында тог-
гышмалар баш вермишdir.
Онун вердији изаһат һеч бир
инама лайиг дејіл.. Муттағым
Көчәрлинскинин шаһидләрін
демидирлімас нағында ерізә-
сина нәтичәсиз гојмаг (рәдд ет-
мәк) лазымдыр ки, онун кәлә-
чекде азадлығда галмасы Газах
гезасында эксп-ингилибі һәра-

ФИРИДУНБАГ КӨЧӨРЛИ НИЭ ОЛДУРУЛМУШДҮР?

Чэлал ГАСЫМОВ, филолокија елмләри намизэди

ХҮ АСРИН ЭВВАЛЛАРИНДА АЗАРБАЙЧАН ӘДӘБИЈАТЫ ВА ФӘЛСӘФИ
ФИКРИ ЙАШАДЫГЫ ТРАКИГРАМАТИК ТАЛЕЈИ ХҮ АСРИН БИРИНЧИ ЙА-
РЫСЫНДА ЈЕНИДӘН ЙАШАДЫ. ҺУРУФИЛӘР, ЕЛАЧА ДӘ ӘӘРІСІ САРПАРА
СОЈУЛАН НӘСИМИ ИСТИЛА ВА ИРТИЧА, НАДАНЫЛЫГ ВА ЧАҢАЛАӘТ ӘЛЕЙХИНА
МУБАРИЗАЈА ГАН ТӘКАН, АТАШ СОВУРАН ГОШУН-ЛАШҚАР ТОПЛАМАГЫ.
ҚАЗДИРДИКЛӘРҮ СИЛАҺЛАР ТАХТАДАН ҺАЗЫРЛАНМЫШ РӘМЗИ ГЫ-
ЛЫНЫЧЛАР ОЛДУ. Санку бөյүк Фүзули дә бабаларынын идејаларын-
дан руһланарағ, өлкәләр фәтһ едән шаһларла өзүнүн һәр қалма-
си бир пәhlәвән олган сөз ордусуну гаршы-гаршыја қатирди вә
онлара мейдан охуду.

ХХ асрдә исә Азәрбајчан Демократик Республикасы ган төкмәдән һакимијәти большевикләре верди. Елә бунунла да АДР репрессија мә'ruz галды. Бөйүк ва'дләре һакимијәти әлә алан большевикләр АДР-ин мубариз огулларыны, зијалылары Вәтәндәк дидәркин салды, иртича, истибад, тә'гибләр вә сијаси репрессиялар башланды. Белә реп-

рессија гурбанларындан бири дә көркәмли әдәбијат тарихчиси, тәдгигатчи-алим, публицист вә ән башлычасы исә көзәл педагог Фиридунбаг Кечерли иди.

Индијәдәк Ф.Кечерлинин һәбсилә әлагәдар сәнәдләр әлдә олмадығындан онун кулләләнмәси или бағлы мұхтәлиф фикирләр мөвчүддүр. Бу фикир мұхтәлиф-лијинин әсас сәбәби тәдгигатчы-

ты Шәмистан Нәзири өзүнүн 1993-чу илдә чап етдириди "Горидән кәлән гатар" сәнәдли повестиндә вермишдир.

МТН-нин архивиндә ишләјәркән Ф.Кечерлинин истинтаг материаллары әлиминдә кечди вә көрдүк ки, Шәмистан мүәллимин китбында һәмин фактлар бир гәдәр башга чүр верилишдир. Һәмин материалларын Ф.Кечерлинин охучуларынын вә тәдгигатчыларынын марағына сәбәп олачайны, еләчә дә онун елми тәрчүмеји-һалынын јарадылмасында мүөjjән рол ојначағыны нәзәрә аларағ, үзәрindә бир гәдәр кениш дајанмағы зәрури несаб етди.

"Горидән кәлән гатар" китабында көстәрилир ки, Ф.Кечерли Кәнчә үсјанынын на заман башланығы да һәләлик мубаһисәли оларағ галыр. Бела ки, Шәмистан мүәллим үсјанын мајын 22-да, Т.Бағыров мајын 23-дә, Н.Жабгулу мајын 25-дән 26-на кечөн

да Ф.Кечерлидән башга Мәчид бәй Вәкилов, Микайлбәj Исрафилбәj, Гасым Элиоглу, Һәбиб Иманов вә Зејналбәj Араһүсеңовун да истинтаг материаллары горунуб сахланылыр) һәмин фикри тәсдиғләјән неч бир сәнәдә раст қәлмәдик. Эксинә, орадакы материаллардан айdın олур ки, ону Қәнчә үсјаны или әлагәдар һәбс етмәшишләр. Тәәссүф ки, материалларда Ф.Кечерлинин һансы қүн һәбс едилдији конкрет көстәрилмәшишдир. 23 мај 1920-чи илдә Газах һәрби Трибуналы тәрәфиндән Қәнчә фөвгәl'адә комиссар Н.Султанов тәсдиғ етмишләр. Дикәр тәрәфдән, јухарыда да гејд етдијимиз кими, Ф.Кечерлинин һәбс ила бағлы Газах һәрби Трибуналы тәрәфиндән қөндәрилән сәнәд бирбаша Н.Султанова үнванланышдыры.

Бу фактлар кифајет едәк ки, Н.Султанов Ф.Кечерлинин өлдүрүлмәсіндән бихәбер олмамышдыры.

кечә баш вердијини гејд едир, "Азәрбајчан Совет Енциклопедијасы"нда вә бәhc етдијимиз истинтаг материалларында исә мајын 25-дә башландығы көстәрилир.

Икинчиси, Ш.Нәзири сәнәдли повестдә Н.Нәrimановла Н.Султанову гарышылышырыр вә онларын данышығындан мә'лум олур ки, Қәнчә-фөвгәl'адә комиссары һәмид Султановун Ф.Кечерлинин өлдүрүлмәсіндән хәбәри олмамыш, бу иши Либерман өзбашына һәјата кечирмишдир. Бәлкә дә бу факт бәдии әсөрин тәләбинә көрә белә мә'наландырылышдыры. Әсл һәгигәтдә - сәнәдләрә көрә исә Ф.Кечерлинин өлүмү ила бағлы чыхарылыш гәрары 7 N-ли хүсуси бөлмәнин рәиси Либерман вә фөвгәl'адә комиссар Н.Султанов тәсдиғ етмишләр. Дикәр тәрәфдән, јухарыда да гејд етдијимиз кими, Ф.Кечерлинин һәбс ила бағлы Газах һәрби Трибуналы тәрәфиндән қөндәрилән сәнәд бирбаша Н.Султанова үнванланышдыры.

ФИРИДУНБӘЛ КӨЧӘРЛИ НИҦЭ ӨЛДҮРҮЛМУШДУР?

Чәлал ГАСЫМОВ,
филология елмләри
намизәди,
МТН-ин әмәкдашы

Әслиндә исә Ф.Көчәрли истирәк дүньяның әдәбијаты классикләрине, истәр рус, истәрсә де Гафгас халгларының әдәбијатына мурасиэт едәндә, асасән, о ёсарләре диггәт ятирирди ки, һәмин ёсарләр миллиятләри достлуға, гардашлыға, вәтәнпәрвәрлије, инсана гајы вә диггәтә чағырыр. О, Гафгас халглары арасында достлуг вә гардашлыға хүсуси әһәмијәт верирди. Ф.Көчәрли Акаки Серетелидән бәһс едәркән, курчү шаиринин јарашылығындағы бу чәһәти хүсуси гијметләндирриди: "Акаки Серетелинин үмдә арзусу вә баш фикри мәһәббәт вә гардашлығыдыр. Қаләчәк заманда һамы

милләтләrin бирләшиб иттиһад вә иттифагы вә гардаш кими меһрибан доланмаг арзусу шайрин тә'бини күшадә еди, онун хәјалатыны уча мәгамларда вә бу үмуми иттифагын зиддинә кедән тәэссүбкешләри, нифаг вә зиддийәт тохумуну сәпәнләри вә урәкләрдә кин вә әдавәт бәсләјөnlәri вә филчүмлә hagg үзүнә пәрдә чәкәнләри нифрәт илә јад еди, лә'нәт дамғасыны онларын алнына басыр. Серетели јекпәрәст вә мүтәәссиб миллиятпәрәстләрдән дејил ки, өз миллиятинин ejb вә гүсуруну көрмәйиб, анчаг ону лајиги-мәһәббәт вә тәһсин билсін. Серетели учүн һамы миллиятләр мұсавидир вә бир-бирина гардашдыр. Шаирин ибадәт ejlәdi мә'бәдкаһда бутун инсаннијәт сығыша биләр". Фиридуңбәйин Серетели haggында дедикләрини бирбаша онун өзүнә дә шамил етмәк олар.

Ермәниләре кәлдикдә исә Ф.Көчәрлинин мөвгеji аждын

иди. Тәдгигатчы-алим һәлә ёсарин әvvәllәrinde чар Русијасынын ики халг арасына салдығы тәфриғе, әдавәт вә дүшмәнчиліги көрмүш, буна гарышы чыхмышдыр. О жаздығы мәгаләләрдә бу халгларын тарихи достлуғундан

данышыр вә дәгиг мұшаһиделәрлә бу милли гыргынын үчүнчү бир дүшмән тәрәфиндән тәрәдилдијини да көстәрирди. Ф.Көчәрли 1906-чы илдә "Дә'вәт-Гоч" гәzetindә чап етдириди "Идарәје мәктуб" адлы мәгаләсіндә жазырды: "Вахта ки, биз јегин етдик, һәр ики тәрәфи бир-бири илә вурушдуран вә јек-дикәринин үстә галхызын үчүнчү бир дүшмәнdir, онда бизе вачиб олан будур ки, һаман дүшмәнин вәсвәсінә бир дә алданмаја вә мүттәһид олуб, онун дәф'инә вә биздән кәнар олмасына چарәләтапаг... онда бизи барышдырмала нә Галашапов лазым қоләр, нә Левитски вә гејриси".

Һәмин гыргынлар заманы бир чохлары кими Ф.Көчәрли дә бә'зи гоһумларыны итиришидир. Лакин о, бүнләр кин вә әдавәтә чевирмир, гисас алмаг, јени ганлар төкмәк һәвәси илә јашамыр, әксинә әvvәлки меһрибанчылығы иди. О, Ирәван Мүәллимләр Институтунда ишләдији заман

лышыр: "Әкәр ки ермәни мұсәлман итишаһында һәгирин еви ичинин әчнасы илә јаныб тәләф олубдур, дајым вә онун ики нәфәр чаван ушаглары гәтлә јетибдир, бунунла белә мән үрәјимдә бүгз вә әдавәт билмәйиб, буны анчаг арзу едирәм ки, бу ики гоншун арасында шејтанын иғва вә вәсвәсәси илә бәһәмә қолән фитнә вә фәсад көтүрүлсүн вә јенә ирәлиki меһрибанчылығ вә достлуг онларын јерини тутсун".

Көрүндүјү кими, Ф.Көчәрли әсл дүшмәни таныјырды вә она көрә дә ермәниләрлә һеч бир әдавәти ола билмәзи.

Ф.Көчәрлинин ермәни педагогу С.Д.Арутјунов вә "чәмијәттін мұхтәлиф тәрәфләринин һадисәләрини дүзкүн вә бачарыгла мұшаһидә едән бир мүәллиф" адландырығы ермәни драматургу Г.Сундуқjan haggында жаздығы мәгаләләрдә дә бу рүн апарычы иди. О, Ирәван Мүәллимләр Институтунда ишләдији заман

бир чох ермәни зијалылары илајаҳындан таныш олмуш вә онларла мәктублашмышдыр. Онун жаздығы мәктубларын әсасыны бу ики халг арасында әдәби-мәдәни әлагәләрин кенишләнмеси тәшкил едир вә о, ермәни зијалыларынын бу истигаматтә апардыглары иши алғышлајырды. Онун 1912-чи илдә Габриел Сундуқjanын өлүмү мұнасибәти илә жаздығы мәгалә бу баһымдан хүсуси әһәмијәттә маликдир: "Мартын 10-да мән мәрһүм Габриел Сундуқjanдан ашағыдақы мәзмунда бир мәктуб алмышам: "Нәрмәтли чәнаб Фиридуңбәй! Ичәзә верин, Сизи бир хәнишимлә нараhat едим. Зәһмәт чәкиб мәнә хәбәр верин көрүм, шаир Мирзә Шәфи haggында сизә бир шеј мә'лумдурму? Онун поэзијасындан чап олунмуш китаблар вармы? Варса, о китаблары нарадан тапмаг олар? Бу мә'лума ты Парисдән профессор Маклер тә'кидлә истәјир. Умидварам ки, мәмнү бу хәнишим јеринә жетириләчәкдир вә мән дә сизә дәрриндән миннәтдар олачагам. Сизә һәгири һәрмәт бәсләjөн вә миннәтдар олан бәndeji-һәгиризиз Габриел Сундуқjan".